

Szabolcsi Miklós

PATAI RAFAEL EMLÉKEZÉSE ELÉ

Emlékiratoknak Magyarországon tulajdonképpen bővében vagyunk – és mégis az a helyzet, hogy bizonyos korokról, rétegekről, eseményekről kevés memoár íródott. A magyar (és a magyarországi) zsidóság egyes csoportjainak múltbeli életéről, belső világról voltaképpen keveset tudunk. Néhány fontos regény, Kóbor Tamás: *Ki a gettóból*, Hatvany Lajos: *Urak és emberek*, *Zsiga a családban*, Komor András: *Fischmann S. és utódai*, s főleg persze Zsolt Béla és Pap Károly regényei, novellái, színdarabjai, vagy egy másik szférában Újvári Péter, Kaczér Illés hoznak tanúságot erről a világról, még szélesebb távlatban Elie Wiesel művei – és bizonyosan van még más felfedezésre váró könyv is. A magyar zsidóság és főleg a hagyományhű zsidóság családi életéről, mindennapjairól már jóval kevesebb mű és szinte egyetlen memoár sem szól, talán azért sem, mert a hagyományokhoz való kötöttség ha nem tiltotta is, de gátlásokkal akadályozta a nyíltabb személyes vallomást.

Jószereivel a Scheiber Sándor publikálta Goldziher Ignác *Napló* az egyetlen memoárszerű írás erről az időről és korról. „Hivatalos”, közéleti-történeti emlékiratok ugyan születtek, de a mindennapi élet eseményeit, a családok, a környezet légkörét visszaadók alig. Ezért is pótol hiányt Raphael Patai *Apprentice in Hungary* (Tanulóévek Magyarországon) című könyve; önéletrajz, emlékirat, történetírás egyben.

Patai Rafael Patai József fia, és Patai József szerepe – éppen a *Múlt és Jövő* olvasói ne tudnák? – nagy jelentőségű a magyar zsidóság történetében. Költő, műfordító, publicista, a *Múlt és Jövő* főszerkesztője, alapítója. Ő képviselte a legmagasabb színvonalon a magyar zsidóság történetének azt az áramlatát, amelyet szellemi, kulturális cionizmusnak lehetne nevezni. Kettős arca volt ennek a törekvésnek: magyar nyelven megszólaltatni a héber és jiddis irodalom fő műveit, megismertetni, bemutatni a több ezer éves zsidó kultúrát, művészetet. Sajátos módon Patai ez irányú működése a magyar zsidóság asszimilációjának sokágú folyamatához is kapcsolódik, éppen azzal, hogy voltaképpen a magyar irodalmat gazdagította. Ugyanakkor a magyar zsidóságot erősebb zsidó öntudatra akarta ébreszteni műveivel, és akciókkal, adományokkal érdekeltté tenni a zsidó otthon megteremtésében, az akkori Palesztina felépítésében. A *Múlt és Jövő* számos zsidó és nem zsidó író, művészt tudott megnyerni, így lett a magyar szellemi életnek is egyik erjesztő, orientáló orgánusává. (Bibliográfiai, majd ezt követő értékelő-elemző feldolgozása nemrég megkezdődött.)

Patai József legidősebb fia, György, utóbb Patai Rafael (szül. 1911.), orientalista, a zsidó folklór professzora a jeruzsálemi héber egyetemen, utóbb syracuse-i (USA) egyetemi tanár, nálunk is jól ismert alapművek szerzője. (A Patai-Graves-könyv, a *Héber mítoszok* nálunk is több kiadást ért meg.) Életrajzának ebben az első kötetében Pestről való végleges távozásáig, 1936-ig követhetjük útját. Nem szándékozom a könyv részletes tartalomjegyzékét adni – alább részletet olvashatnak belőle, s talán az egész is megjelenik majd. Néhány fontos részletre utalnék csak. Alapos családtörténet-sorozat vezet be önéletrajzát, több évszázadra visszamenő családfák. Írásos dokumentumok, családi legendák, szóbeli hagyományozás bonyolult szövedéke minden ilyen családfa, tájak és szellemi klímák változatosságával. Több évszázados rabbi- és tudóscsaládok éppúgy szerepelnek itt, mint földművelő paraszt zsidó ősök, a közép-európai zsidóság történetének mintegy illusztrációjául. Patai az általa még személyesen ismert nagyapák és nagyanyák szeretettel teli, enyhén ironikus képét adja, a szerény gyöngyöspatai kezdetből induló apai ág eleven rajzával. És a két világ az apában találkozik, utolsó generáció ő az elődök zárt világából nézve, és „első generációt” képvisel a mából tekintve az európaivá vált szerkesztő, író.

Az apa, tehát Patai József életútja, írói, szerkesztői, szervezői munkája a könyv fontos fejezeteinek tárgya. Talán a fiúnak a könyv során többször is megmutatkozó visszafogottsága, szemérmessége okozza, hogy apjának egy összefogott, íróilag is megformált, egységes portréja hiányát érezzük. De a családi élet, a környezet képe plasztikus és eleven. Az iskolázás, a neveltetés éveinek rajza következik; a régi zsidó gimnázium tanári

kara, diákjai, majd a Rabbiképző és Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, erős színekkel, néhány jellemző vonással megrajzolt portrék: mesterek és társak – és közben az egyéni nevelődés: olvasmányok, társaság, szerelmek, majd az egyre határozottabbá váló tudományos és politikai érdeklődés. Háttérül pedig a „hivatalos” zsidóság világa, másrésztől Pataiék baráti köre idehaza és külföldön. És egy megdöbbentő epizód az elsüllyedt világból: egy év a breslauer rabbiképzőben, közvetlenül a nácizmus uralomra jutása előtt, egy zárt világban, amely csak lassan veszi észre, mi fenyegeti . . . Külön érdekesség a befejező rész: Patai többéves jeruzsálemi tanulás után tér vissza rövid időre szülőhazájába, élesebben látja hát a visszásságokat, kritikusabb mind magyar, mind zsidó jelenségekkel szemben, úgy érzi, hogy a végzet közeledik a szinte gyanútlanul élők felé.

Dokumentum Patai Rafael önéletrajza, és ugyanakkor egy szerény és jó humorú, töprengő és élesen látó rokonszenves ember önvallomása, visszafogottságában, szemérmességében is sok titkot eláruló. Hadd váltsak itt személyes hangra; a könyv engem is mélyen érint. Hiszen a Patai család története sajátos összetett módon keresztveződött az én családoméval. Nagypám, Szabolcsi Miksa volt Patai József egyik pártfogója és mestere, az általa szerkesztett *Egyenlőség* című hetilap hasábjain publikált a fiatal Patai, ő volt a szerkesztőség kedvelt benjámija. Patai Rafael idézi is apja megindult szép szavait nagypámról. Apám, Szabolcsi Lajos és Patai József viszont egyre jobban szembekerültek egymással. Úgy is fogalmazhatnám, hogy a magyar zsidóság sorsára vonatkozólag két ellentétes választ adtak: kulturális cionizmus vagy liberalizmuson nyugvó asszimiláció, a magyar zsidó egységes lét két feleletét. És itt még egy személyes megjegyzés: Patai Rafael önéletrajza, különösen második felében felveti számomra az alapkérdést: ő ugyanis egyértelműen úgy véli, és azt ábrázolja, hogy a magyar zsidóság nagy hibát követett el, mikor a harmincas években, már a veszélyek idején, nem választotta tömegesen a cionista megoldást, a kivándorlást, érthetetlen és naiv hűséggel ragaszkodott a magyarsághoz, bízott a törvényességben. Elnéző gúnnyal ábrázolja a magyarkodást, a cím- és rangkorságot, a hivatalos zsidóság tehetetlenségét. Patai távozása, 1936 után nyolc év telt el, és elkövetkezett 1944, és a történelem . . . döntött? Közbeszölt? És kinek adott igazat? A holocaust árnyékában másként vetődnek fel a kérdések, de én ma sem látok ilyen egyértelműen adható választ. Nemcsak a családi hagyományok és az egyéni választás okán, és nemcsak azért, mert a mai és itteni disszimiláló is disszimiláltató törekvéseket ellenzem. 1935-ben a magyar zsidóság nagy tömegei számára, mint ahogy a magyar nép számára is elvileg még több út is nyitva állt volna. Ezek egyike volt csak a cionizmus, az azonnali *aliya*, de akkor még lehetett volna más megoldás is (pl. egy tömeges antifasiszta ellenállás, mint annyi más országban; vagy az ország politikai-társadalmi struktúrájának megváltoztatása). Utópiák, gondolat kísérletek, illúziók? Mégis, legalábbis el kell gondolkoznunk rajta, és mert erre provokál, ezért is fontos könyv a Patai Rafaelé.

